

Antiquissimi, Scriptores rerum Merovingicarum: In 7 t. – Hannoverae: Impensis bibliopolii Hahniani, 1896. – Т. III. – P. 117-125; **203.** Vita Genovefae virginis Parisiensis // Monumenta Germaniae historica. 500-1500 A.D. Auctores Antiquissimi, Scriptores rerum Merovingicarum: In 7 t. – Hannoverae: Impensis bibliopolii Hahniani, 1896. – Т. III. – P. 204-238; **204.** Zacharias Mitylenes Fragmenta historica // Migne J.-P. Cursus completus patrologiae. SG. Corpus histoires: In 161 t. – P.: Excudebatur et venit apud J.-P. Migne editorem, 1864. – Т. LXXXV. – Col. 1145-1178; **205.** Zacharias Rhetor. Histoire ecclesiastique // Migne J.-P. Cursus completus patrologiae. SG. Corpus histoires: In 161 t. – P.: Excudebatur et venit apud J.-P. Migne editorem, 1862. – Т. LXXXV. – Col. 1145-1178; **206.** Zosimus comes et exadvocatus fisci Historia nova / Ed. Imm. Bekker // Corpus scriptorium historiae byzantines: In 50 v. – Bonnae: Impensis Ed. Weberi, 1837. – Vol. 50. – LIV+306 p.; **207.** Zonara Ionnes. Annales // Migne J.-P. Cursus completus patrologiae. SG. Corpus histoires: In 161 t. – P.: Excudebatur et venit apud J.-P. Migne editorem, 1864. – Т. CXXXIV. – Col. 39-1414.

УДК 27(411)-9,,05”

**Богдан БОДНАРЮК**

### **СВ. КОЛАМБА АЙОНСЬКИЙ ТА ЙОГО РОЛЬ У ПОШИРЕННІ ХРИСТІЯНСТВА НА ЗЕМЛЯХ ПІКТАВІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ VI ст. (I)**

*У статті автор розглядає комплекс причин та передумов, які сприяли виникненню й поширенню християнства на землях ранньосередньовічної Шотландії, зокрема, на теренах Пиктавії. Використовуючи корпус тогочасних писемних джерел, в першу чергу, церковні й монастирські хроніки, а також агіографічну літературу, автор аналізує історичне тло кінця V-VI ст. в регіоні, характеризує особливості механізмів територіальної консолідації малих піктських королівств, процеси християнізації країни Альби (Шотландії) в епоху її політичного самовизначення. На прикладі «Голуба Церкви» – Коламби Айонського, в статті окремо досліджуються аспекти, пов'язані з місіонерсько-проповідницькою діяльністю кельтських святих.*

**Ключові слова:** Шотландія, кельтські святи, Кельтська Церква, шотландське місіонерство, пікти, юти, Св. Коламба Айонський, просвітництво у Шотландії, християнізація Шотландії.

**Богдан БОДНАРЮК**

### **СВ. КОЛАМБА АЙОНСКИЙ И ЕГО РОЛЬ В РАСПРОСТРАНЕНИИ ХРИСТИАНСТВА НА ЗЕМЛЯХ ПИКТАВИИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ VI в. (I)**

*В статье автор рассматривает комплекс причин и предпосылок, которые способствовали возникновению и распространению христианства на землях раннесредневековой Шотландии, а именно, на территории Пиктавии. Используя корпус письменных источников того времени, в первую очередь, церковные и монастырские хроники, а также агиографическую литературу,*

автор аналізує історический фон кінця V-VI вв. в регіоне, характеризує особенности механізмів територіальної консолідації малих піктських королівств, процеси христіанізації країни Альби (Шотландії) в епоху її політичного самоопределення. На прикладі «Голубя Церкви» – Коламбы Айонского, в статті окремо досліджуються аспекти, пов'язані з місіонерсько-проповідническою діяльністю кельтських святих.

**Ключевые слова:** Шотландія, кельтські святих, Кельтська Церква, шотландське місіонерство, пікти, юти, Св. Коламба Айонський, просвітительство в Шотландії, христіанізація Шотландії.

**Bohdan BODNARIUK**

## ST. COLAMBA OF AYON AND HIS ROLE IN THE SPREADING OF CHRISTIANITY IN THE LANDS PIKTAVIA IN THE LATE 6TH CENTURY (I)

*The article studies the complex of grounds and preconditions which facilitated the emergence and spreading of early Christianity in the lands of Scotland, in particular, on the territory of Piktavia. Using the bulk of the then written sources, first and foremost, church and monastic chronicles and hagiographical literature, the author analyzes the historical background of the late 5-th – 6-th centuries in the region, the features of the mechanisms of territorial consolidation of small kingdoms of Piktava, processes of Christianization of the country of Alba (Scotland) in the era of its political self-determination. As the example we consider «Blue Church» of Colamba of Ayon, the article conspicuously examines aspects of missionary preaching of Latin saints.*

*As the background of early medieval dominance in the territory of Scotland by Celtic ethnic substrate, the author reveals on the one hand the spiritual and ideological and religious, on the other hand the cultural and civilizational specificity and motivation of the first Celtic missionaries, members of the then Celtic Church. The main focus is on St. Colamba – the founder of the famous Orthodox monastery on the island Ayon, which was arranged by Charter of monk St. Basil the Great, Bishop of Cappadocia. The article abounds in a lot of genuine material from the «Life of St. Colamba» compiled by a monk Adamnanom. However, the author makes a comparative analysis between this model of hagiographic genre and a number of other lives, including «Life of St. Siaran of Klonmacnoise», «Life of St. Columban», «Life of St. Aidan of Lindisfarn», «Life of St. David of Wales», biographies of such missionaries as Findbar of Cork, Kevin of Hlendalock, Brigitte of Cildar, Brendan of Clonfert. Similarly, a lot of attention in the article is focused on the problem of origin and development of the Scottish church religious education in the 6th century.*

**Keywords:** Scotland, Celtic saints, Celtic Church, Scottish missionary, Picts, Jutes, St. Colamba of Ayon, education in Scotland, Scotland Christianization.

Християнське місіонерство і християнське просвітництво на терені ранньосередньовічної Шотландії – тема, котра ще залишається достатньо актуалізованою в наш час через порівняно незначну наукову розробку як у XIX, та і в XX ст. Лише на межі XX-XXI ст. у першу чергу британські

(шотландські та англійські) історики в дослідницькому плані реалізували ряд проєктів, пов'язаних з вивченням домінуючих політичних і культурно-релігійних процесів, що для автохтонного населення архіпелагу – кельтів, бриттів, піктів, валлійців, гелів, з одного боку протягом V-VII ст. носили синтезно-цивілізаційний характер, з іншого – демонстрували наявність трансформаційних і одночасно адаптаційних тенденцій, орієнтованих на архетипні взірці кельтської інсулярної культури означеної епохи.

У державотворчому плані схема, запропонована на початку 90-х рр. минулого століття К. Стрінгером, дозволяє розглядати територіальні структури Шотландії V-VI ст. як сукупність гетерогенного центру, що інтенсивно розвивається, максимально підданого культурним асиміляціям, і відносно стабільних, з точки зору збереження усталених локальних традицій, периферійних утворень [62, с. 87-89]. Ця схема (модель) відразу ж була підтримана багатьма сучасними медієвістами з урахуванням останніми регіональної специфіки розвитку малих пікто-гельських королівств (дифелітичних територіально-племінних союзів) – Дал Ріати, Евраука, Брнейха, Регеда, Елмета, Лотіана, Селковії, Дін Ейдіна, Пенніна, Дунотінга, Гододдіна, Алт Клута (Стратклайда), специфіки, яка відображала початкову децентралізацію й механізми їхньої подальшої територіальної консолідації.

На цьому історичному тлі факти апостолізації місцевих племен і племінних утворень – бригантів, селговів, новантів, вотадинів, дамноніїв, значною мірою відіграли культуртрегерську роль. У виділеному руслі феномен Кельтської Церкви, як і засади місіонерсько-просвітницької діяльності її святителів, пояснюється незвичністю середовища. З часів євангельської проповіді християнство – міська релігія у I-IV ст. – було добровільно прийняте протягом V-VI ст. у регіоні, де міст, за континентальними мірками, не існувало взагалі. У визнаного авторитета в галузі церковної історії, протопресвітера о. Іоанна Мейєндорфа можна знайти цікаве спостереження: «У V та VI століттях Кельтська Церква вела дещо маргінальне існування, залишаючись обабіч від основної течії християнства. Такий вирок, як «Британський острів впав у варварство», може здатись надто суворим, однак, безсумнівно, що Кельтська Церква, яка нині вважається «отубільненою» (тобто церковне життя в ній пристосоване до місцевих умов), розвивалась з певною збитковістю для вселенської свідомості. Кельтська Церква дійсно стала туземною, і це створило еклезіологічні й канонічні проблеми. Однією з них, безперечно, було питання про істинну природу єпископату, так само як і особливі методи євангелізації, котра здійснювалась мандруючими ченцями» [7, с. 112-113].

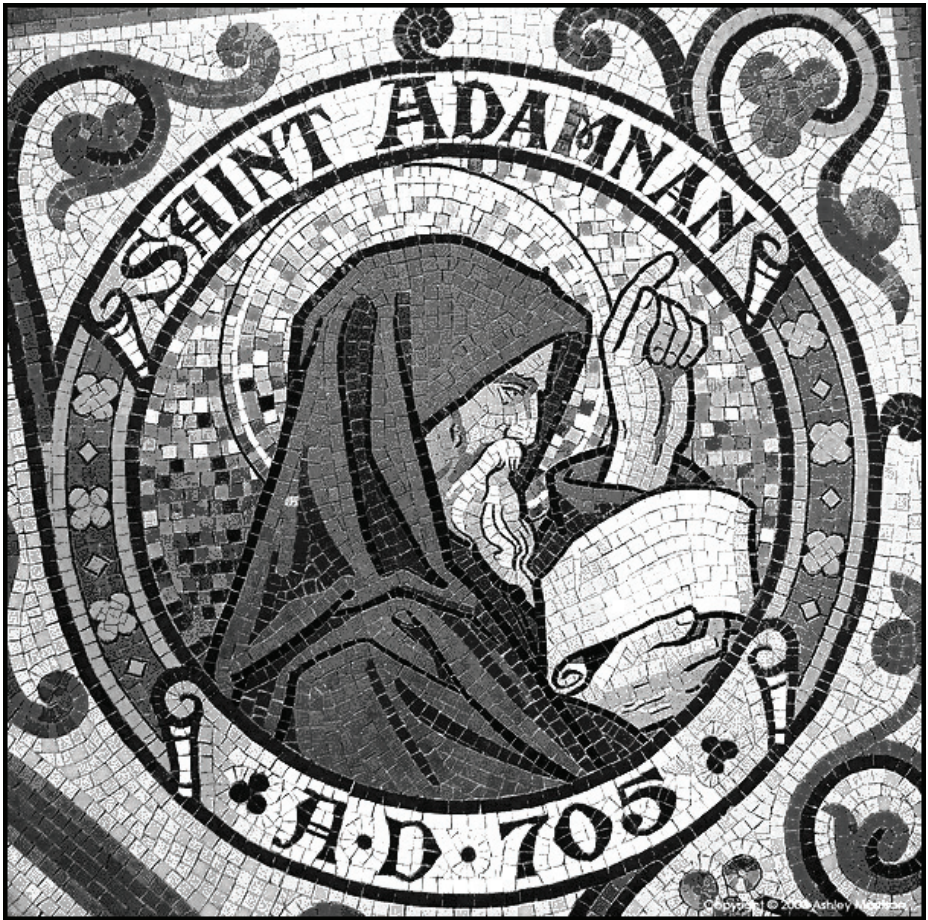
Отець Іоанн правий. Його погляди та судження розвинув протоієрей Олександр Шабанов, відзначаючи, що канонічні й еклезіологічні

«проблеми» дійсно існували на «Зеленому острові», як, зрештою, «і повсюдно, де національна домінанта виразно про себе заявляла (копти, вірмени, грузини). Кельти-місіонери мандрували, але не підкорювали. Надихували, проте не вдавалися до насильницького переконання. Вони були дисциплінованими кліриками, однак слабкими адміністраторами. Створювали більше поезії, ніж схоластичної теології. Свв. Коламба, Давид, Колумбан фундаторами нового руху чи «тубільних» церков не ставали. В них не виявлялося почуття приналежності до окремої конфесії, яку у більшості християн в наш час. Вони належали до тієї епохи, коли Церква мислилась в універсальних термінах, а не як серія національних об'єднань. Кельтські святі стали частиною європейського мейнстріма і не відрізнялись в корні від інших святих. Вони поділяли апостольську віру Сходу та Заходу, але переважно дотримувались традицій східного аскетизму» [10, с. 10].

Нижче о. Олександр Шабанов резюмує: «Ірландців, шотландців, валлійців більше зворушила православна уява щодо служіння Богу в пустелі, ніж римські ідеї про необхідність встановлення суворої церковної ієрархії. Вони здійснювали Літургію, виконували закони покаяння. Кельтські ченці дотримувались образу життя, який нагадував практику отців-пустельників Єгипту і Сирії й не схожого на бенедиктинські порядки континенту. Вони вірили в силу мощів, реліквій (посохи, дзвіночки, книги). Багато хто з них формально так і не був канонізований Римською курією, їхня святість визнавалась традицією. Вважаючи себе часткою Єдиної Священної Вселенської та Апостольської Церкви, кельтські християни шанували єпископа Риму як спадкоємця Св. Петра, однак вони не вважали, що обізнаність у цьому передбачає обов'язкове виконання папських вказівок» [10, с. 10-11].

Окреслений дослідницький ракурс в історіографічному плані репрезентований низкою тематичних наукових студій, що побачили світ протягом другої половини XIX-XX ст. Серед них необхідно згадати публікації А. Мак-Кензі [5,6], Р. Ніколсона [55], Е. Томсона [64], А. Сміта [60], Д. Меєхана [53], Г. Заверової [4], А. МакДоналда [50], М. Херберта [46-47], А. Андерсона [30], Г. Барроу [32], А. Дункана [39], Н. Чедвік [35], Р. Беста [33] та ін. [30, 52, 56, 57, 63, 65]. В них постать Св. Коламби Айонського де побіжно чи дотично, де ґрунтовно й всебічно, де – суто вузькофахово, характеризується, аналізується та висвітлюється авторами у контексті тогочасних мілітарно-політичних й церковно-релігійних реалій, пов'язаних із зародженням та формуванням ранньосередньовічної Шотландії.

Місіонерсько-просвітницький дискурс вивчення життя та діяльності шотландського Голуба Церкви конкретизовано прослідковується в статтях і монографіях європейських вчених кінця XX – початку XXI ст., зокрема – у доробку таких істориків-медієвістів, як Р. Стрінгер



Мал.1. Св.Адомнан. Сучасне мозаїчне зображення

[62], Д. Федосов [9], Дж. Стевенсон [61], Д. Меск [54], Дж. Бредлі [34], Т. Кленсі [37, 38], А. МакКваррі [51], Р. Орам [58], С. Фьодоров, О. Паламарчук [8], Т. Чарльз-Едвардс [36], С. Фарр [41]. Окремо варто виділити книги Г. Хендерсона [45], прот. О. Шабанова [10], Дж. Фрезера [42-43], С. Етчингема [40], Л. Хардінга [44], Р. Шарпа [59], К. Хагнеса [49], Б. Хадсона [48], де автори спромоглися на широкому джерельному матеріалі відтворити епоху ранніх піктських королівств у вимірі процесу їхньої християнізації та активізації подвижницько-проповідницької практики, використовуючи в якості прикладу життєвий шлях Св. Коламби.

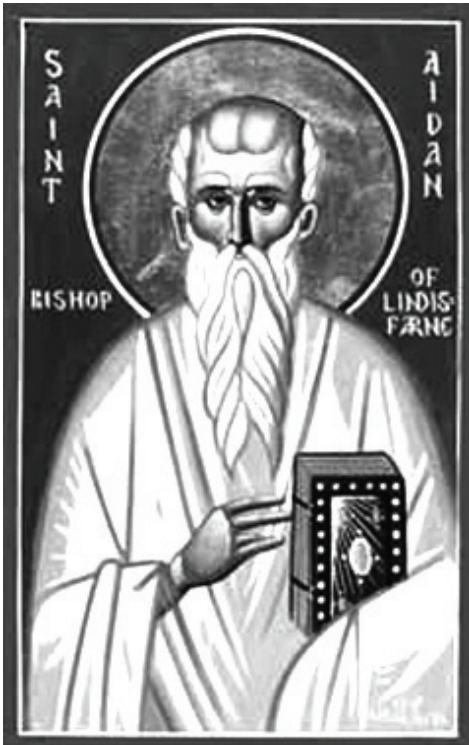
Корпус писемних джерел по темі достатньо обширний. За класифікаційними ознаками він налічує: агіографічні твори – Житіє самого Св. Коламби Айонського, складене преподобним Адомнаном

[1,12], ранньосередньовічні адаптовані біографії святих і церковні елегії на його честь [13, 25], Життя єпископа Уїлфріда [26], Св. Патріка [28], Св. Фейхіна [24]; історичні хроніки – піктів [20, 21], скоттів (шотландців) [11, 22, 27], королів Альби [19]; аннали – Коннахта [14], Іннісфаллена [15], Тігернаха [16], Ульстера [17]; канони та постанови Римського Апостольського престолу IV-VII ст. [18]; церковно-історичні опуси VI-VII ст. [23] й гельські народні «оповіді» [29].

Однак, крім «Життя Св. Коламби» Адомнана й «Життя» XII ст., найбільшим рівнем інформативності відзначені авторизовані твори двох англосаксонських церковних письменників – «Про погибель Британії» [3] Гільди Премудрого (516-570) і «Церковна історія народу англів» [2] Беда Досточтимого (672-735). Обидва достатньо ґрунтовно, особливо Беда, описали першопочатковий етап християнізації Британських островів, приділивши багато уваги святим і подвижникам, які стояли біля витоків загальнокельтського православного місіонерства. Доречно також підкреслити, що саме Беда Досточтимий послідовно висвітлює просвітницьку роль Св. Коламби в ранній історії Піктавії та Шотландії. Разом з тим, «базовим» першоджерелом, де міститься цінна фактологія й розлогий опис життя шотландського святих та просвітителя, і на сьогоднішній день залишається відомий агіографічний опус Св. Адомнана.

Про самого Адомнана відомо мало. Він народився 624 р., належав до впливової сім'ї Cenel Conaill північних Уї Нейлів і був правнуком двоюрідного брата преподобного (мал. 1). Після навчання в Ірландії, майбутній агіограф і письменник прибув на Айону, де проходив чернечий послух до 679 р., поки не став десятим після Коламби абатом «Святого Острову». В 690 р. він написав «Життя Св. Коламби»; у 704 р. Адомнан помер, залишивши після себе ще ряд історико-богословських трактатів, а через 34 роки почав шанувуватись Кельтською Церквою як святий (його власне Життя, складене ірландською мовою, датується 964 р.) [10, с. 74]. Сучасні фахівці вважають, що при написанні біографії Коламби агіограф використав манускрипт Куммена, який помер за десять років до смерті самого абата Адомнана [37, с. 8-9]. Крім того, текстологи висловлюють думку, що в основі твору лежить матеріал, переданий в усній чи письмовій формі від людини, яка сама фігурувала в ключових епізодах Життя, зокрема, від Байтена, наступника Коламби на посаді настоятеля монастиря Айони, або Діорміта, келійника преподобного [10, с. 75].

Переходячи до характеристики епохи й висвітлення витоків та передумов формування ранньшотландського християнського просвітництва, можна констатувати: виділений період припадає на «золотий вік кельтської святості». Й дійсно – V-VII ст. виявились добою, коли святість і місіонерство у Британії перетворились на поширену (і шановану) чоловічу «професію».



*Мал.2.* Св.Айдан, єпископ Ліндісфарна.  
Сучасна ікона

Одним з найбільш яскравих її представників став Просвітитель Шотландії Св. Коламба, про якого відомий дослідник Дж. Бредлі написав: «Він як історична особистість виділяється на тлі своїх соратників у святості так, що останні немов тіні рухаються в країні сутінок» [34, с. 6].

Самі по собі поняття «Кельтська Церква» і «кельтське християнство» невід’ємні від «віку святих». Ця епоха розпочалася у першій половині V ст. з прибуття до Ірландії Св. Патріка (390-460), тривала до середини VII ст. і завершилась 651 р. разом зі смертю Св. Айдана Ліндісфарнського (600-651) (*мал. 2*). Тодішні подвижники нерозділеної Вселенської Церкви, які любили та добре знали православний Схід, поєднали місіонерський порив, духовну культуру і євангельську віру у виключних пропорціях. Святі

Сиран з Клонмакнойза, Фіндбар з Корка, Кевін з Глендалока, Бригіта Кілдарська, Брендан Клонфертський, Колумбан Молодший, Давид Уельський, Коламба Айонський, сотні інших проповідників створювали свій унікальний християнський світ [10, с. 57-58]. Одночасно потрібно пам’ятати, що для ранньосередньовічного західноєвропейського соціуму «співдружність святих» залишалась живою реальністю, а не просто дидактичним фактом. Святі були присутні поруч, і вони діяли, наочно демонструючи подвиг спокутуючої аскези [44, с. 37].

Життя в ті часи створювались для того, щоб вчити моральності й духовності, давати взірці (еталони), заохочувати паломників, підтримувати престиж конкретної парухії (тобто монастирської федерації декількох церков на чолі з одним абатом, котра складала противагу континентальним єпископським діоцезам – єпархіям), отже – з метою забезпечення зв’язку духовної спадщини святого зі спадщиною земною, монастирською, тією, що відноситься до його імені. Агіографічний текст ніс у собі закодоване повідомлення стосовно середовища, дейого склалита сприйняли; він говорив

зсередини чернечої общини [44, с. 37-38]. Розпізнати таку інформацію серед чудес, видінь та дрібних деталей розповіді, значить розкрити цілі й прагнення певної монастирської «родини» у конкретний період її історії. Однак, як акцентує прот. О. Шабанов, при цьому: «Неможна залишати поза увагою, що житійний твір є свідомою літературною композицією, а не лише сховищем свідочств для історика й археолога. Святі зцілювали хворих, вершили справедливість, володіли власністю, належали до відомих сімей, пророкували. Агіографія ж надавала призму, через яку християнський читач, частіше слухач, дивився на дорогоцінні реліквії, вона тлумачила їх, але сам літературний жанр ніколи не міг винайти присутність святих покровителів» [10, с. 59-60]. Чим Британські острови, а Ірландія особливо, відрізнялись від континенту, так це ступенем прославлення й кількістю святих мужів. Західноєвропейська агіографія у IV-VIII ст. розвивалась доволі повільно і дещо нерівно. На її становлення суттєвий вплив здійснив Сульпіцій Север (363-429), автор опусів про Св. Мартіна Турського (316-397), а також переклади з грецької – «Житіє Св. Антонія» Св. Афанасія Александрійського (295-373), «Лавсаїк» Палладія Єленопольського (360-420), «Луг Духовний» Іоанна Мосха (550-619), деякі інші тексти. В цілому, Римська Церква ставилась із підозрою до поширення літератури подібного роду: інвективний характер, наприклад, носили декрети понтифіків Св. Дамасія I (366-384) 380 р. [18, с. 43-44], Св. Геласія I (492-496) 496 р. [18, с. 95-97], Франкфуртський капітулярій 794 р. [18, с. 291-293].

Латинський Захід до початку IX ст. взагалі не мав жодних паралелей з ірландською Мартирологією Таллагха 800 р., де у подробицях представлені імена багатьох національних святих Ібернії [57, с. 119]. Православний Схід, звідки кельти сприйняли основи агіографічної творчості через знайомство з творами Св. Євагрія Понтійського (346-399), Св. Кирила Скіфопольського (525-558), інших церковних письменників, теж лише під кінець VIII ст. (на фоні іконоборчих дискусій та розвитку церковно-полемічної літератури) створив багатий корпус Житій [10, с. 61]. Дана обставина дозволяє стверджувати: ірландська ранньосередньовічна агіографічна література – явище значною мірою унікальне.

Існує ще один важливий чинник, який симптоматично – в межах мотиваційних пріоритетів – сприяв становленню пікто-шотландської місіонерсько-просвітницької традиції, це паломницька практика. Джерелом, де зберігаються свідчення про неї, є трактат Адомнана «Про святі місця». Автор намагався бути точним і лаконічним. Талант документаліста й майстерність проповідника тут вдало поєдналися з яскравою образністю викладу. Західна Церква була під враженням, коли у першій половині VIII ст. повсюдно (в межах латинського світу) почали поширюватись копії даного манускрипту. Книга виявилась унікальною. Свою увагу їй приділив і Беда



Досточтимий у розповіді про галльського єпископа Аркульфа [2, Гл. 15-17].

Повертаючись з паломництва по святих місцях Сходу, Аркульф виявився «викинутим шаленою бурею на західне узбережжя Британії» і «після багатьох пригод прибув до служителя Христа Адомнана, який відкрив у ньому вченість у Писанні та добру ознайомленість зі святими місцями». Провівши у бесідах з мандрівником тривалий час, айонський абат створив свого роду біблійний путівник. Аркульф повідав йому про Палестину та Єрусалим. Адомнан порівняв отриману інформацію з тією, що вже зберігалась в монастирській бібліотеці (вірогідно на Айоні існував «*Onomasticon*» Св. Єронима Стридонського (342-420), – перероблений західним Отцем Церкви анотований список усіх географічних місць, складений до того церковним істориком Євсевієм Памфілом (263-340), єпископом Кесарійським, біографом імператора Константина Великого), і вийшла книга, котра не лише задовольняла читацьку допитливість, а й намагалась вирішити деякі проблеми, що виникають при уважному вивченні як Нового, так і Старого Завітів [10, с. 76].

Адомнан у подробицях розпитував свого гостя про поховання Рахілі, точне місце розташування дубрави Мамре. Цитуючи слова євангеліста Матфея (Мф. 3,4), які стосуються Іоанна Хрестителя, їжею котрого «були акриди і дикій мед», агіограф повідомляє, що Аркульф знайшов у пустелі тих самих акрид (вони легко піддавалися ловлі) й згадувані в Євангелії рослини, придатні для виготовлення меду. Адомнана цікавила не лише географія, а й те, яким чином священність конкретного місця відобразилася у будівництві церков. Особливу увагу він приділив єрусалимським храмам, зведеним на гробницях християн, і церкві гори Єлеонської. Не затримуючись на уточненні чи підтвердженні топонімічних деталей, Адомнан доволі вдало використав цей «паломницький» матеріал для проповіді, у котрій підкреслював незмінне значення Історії Спасіння, яке стосується його сучасників.

Ось, наприклад, як він привертав увагу до видимих проявів Божественної сили та Присутності на Маслічній горі: «Кожного року в день Вознесіння Господнього після завершення Літургії церквою проноситься потужний порив вітру, який валить з ніг усіх, хто там перебуває». Розповідаючи про камінь, окроплений «водою омовіння немовляти Ісуса», преподобний пише про «вічний потік», як про «перше чудо Спасителя», провіщене ще Псалмоспівцем: «Зі скелі викликав потоки, і води потекли як ріки» (Пс. 16,17). Айонський абат, глибоко переконаний у духовній користі паломництва, з неприхованим трепетом повідомляє, що Аркульф міг на власні очі бачити спис, що проштрикнув тіло Христа, і цілував Його Плащаницю «у переповненому храмі, з великою кількістю людей» [10, с. 77].



*Мал.3.* Св.Нініан, апостол бриттів. Храмовий розпис

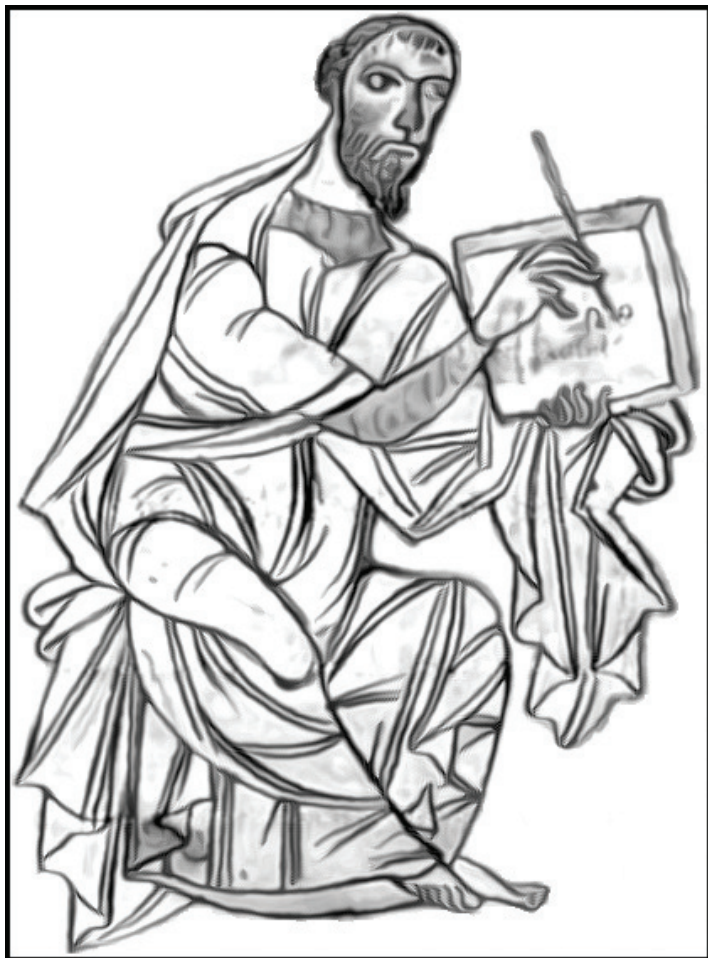
Отже, Св. Адомнан, який жив на віддаленому шотландському острові, осторонь від торгівельних шляхів та великих доріг, схоже, вірив, що, йдучи слідом за розповіддю Аркульфа, роблячи свої записи, розмірковуючи й співпереживаючи випадковому гостеві, він теж здійснює свого роду паломництво до Святих Місць. З його твору видно, що абата завжди хвилював зв'язок між Айною і рештою християнського світу [53, с. 164]. Таким чином, книга зближувала центр «коламбівської церкви» з біблійною землею, а «Житіє» підкреслювало наступництво між справами фундатора общини і подвигами пророків, апостолів та самого Спасителя [10, с. 79].

Перші свідчення щодо присутності християн на півночі Англії й півдня Шотландії пов'язані з перебуванням римських легіонів на Адріановому валу. Як відомо, у IV ст. християнство було поширене в римській армії

у Британії на достатньо високому рівні. Імператори-узурпатори Магн Максим (383-388) та Константин III (407-409), які командували залогами, що захищали вал, самі були християнами [63, с. 27]. Тому предмети, які свідчать про присутність римлян-християн на північних кордонах Британії, виявляються в місцях дислокації римських військ. За даними археології, очевидно є присутність християн і в римських міських поселеннях півночі: так, в Ебаракумі на середину IV ст. вже був свій єпископ [63, с. 279].

Знахідки з рову у Трапрейн Лоу свідчать, що вогадини були знайомі з існуванням християнства, хоча, на думку С. Фьодорова й О. Паламарчука, зробити висновки про те, яким чином предмети з християнською символікою були ними придбані або як використовувались, неможливо [8, с. 110]. У свою чергу піктській поемі «Y Gododdin» зустрічаються однозначні описи елементів християнського культу: герої приймають Причастя, покладають золото на вівтар, воїни приносять покаєння в церкві [60, с. 87]. На території новантів, у Галлоуей, збереглася значна кількість кам'яних плит – як надмогильних, так і вотивних – з написами, котрі свідчать про сповідання християнства їх творцями [60, с. 88].

Найбільш ранній напис, зроблений на «камені Латина», був виявлений неподалік Уїторна й відноситься до другої половини V ст.; він починається цитатою з гімну «Te Deum». Ще одна надмогильна



*Мал.4.* Беда Досточтимий. Малюнок з манускрипту XI ст.

плита кінця V ст. вказує на поховання двох «великих та благочестивих єпископів, Вівенція й Маворія» [63, с. 284]. Напис, датований початком VI ст., знайдений так само поблизу Уїторна, фіксує: «Місце апостола Петра», що може бути інтерпретовано як декларація зв'язку померлого з Римським Апостольським престолом [8, с. 111]. В долині Туїда у 60-х рр. XX ст. англійські археологи знайшли декілька поховань, датування яких визначається майже на 20 років пізніше за артефакти з Галлоуея. Піктські кладовища VI-VII ст. свідчать про існування християнських общин у районі Сент-Ендрюса й Данді в той період [8, с. 111].

З поселенням Уїторн пов'язана також діяльність першого з великих місіонерів Шотландії – Св. Нініана (360-432) (*мал. 3*). Поширена у

фаховій літературі версія відносно двох послідовних місій до піктського населення, першу з яких, до південних піктів, здійснив Св. Нініан, а другу, до північних, – Св. Коламба, бере свій початок в «Історії» Беди Досточтимого. Проте ситуація зі Св. Нініаном виглядає дещо складнішою. Згідно справедливого зауваження Е. Томсона [64, с. 19-20], який співставив обставини місії Нініана з діяльністю інших нечисленних єпископів-місіонерів, котрі діяли за римським лімесом – перш за все Св. Ульфїли (360-430), хрестителя готів, і Фруменція Аксумського (Ефіопського), єпископ може бути висвячений лише для очолення й окормлення вже існуючої общини, а не з метою навернення племен, незнайомих з християнством. Свідчення Беди підтверджують такий погляд на місію Нініана [8, с. 111].

Беда Досточтимий (*мал. 4*) повідомляє наступні факти: південні пікти навернулися в істинну віру «задовго до Колумбана» завдяки єпископу Нініа, бритту, який здобув освіту в Римі. Його єпископська кафедра знаходилась у церкві, присвяченій Св. Мартину Турському, де святий і був похований. Церква розташовувалась у місцині, що мала назву «Білий дім» (Уїторн), оскільки Нініа збудував там храм з білого каменю невідомим для бриттів способом [2, II.IV]. Сам Беда – або його інформатор серед південних піктів – орієнтувався (спирався) на втрачене Житіє початку VIII ст., складене в Уїторні й перероблене у віршованій формі наприкінці VIII ст. в Нортумбрії. Цей твір отримав нову назву – «*Miracula Nynie Episcopi*». Втрачений текст, який відображав церковні реформи 710-х рр., котрі відбувались у Піктавії, пропонував сприйняту надалі Бедою версію про те, що південні пікти навернулися в істинну віру набагато раніше північних і прийняли її від належним чином поставленого (хіротонізованого), ортодоксального єпископа [8, с. 112].

Вже у XII ст. в Житії, написаному Елредом з Ріво, завдяки хибному прочитанню ім'я Нініа приймає звичну форму «Нініан». Однак саме проблеми написання й прочитання імені гіпотетичного хрестителя південних піктів висунули перед дослідниками ряд нових питань. Мінускульне написання літер «п» та «и» призвело до появи початкової приголосної «п» в імені єпископа Uinniau, наставника Св. Колумбана. Уїнніау, який народився у Британії, в 40-х рр. VI ст. вирушив у добровільне вигнання-паломництво (т.зв. peregrinatio) до Ірландії, де згодом заснував ряд монастирів та сприяв поширенню чернечої аскетичності [8, с. 112]. Святитель помер 581 р. [23, с. 82]. На думку сучасних дослідників, йому належить авторство першого ірландського пенітенціалу [34, с. 94; 44, с. 79; 51, с. 115].

Пенітенціал – це літургійна книга, яка містить формулу відпущення гріхів, а також керівництво для сповідника в тому, якого роду епітим'я співвідноситься з тим чи іншим гріхом. Практика індивідуальної сакраментальної сповіді, котра здійснювалась

перманентно протягом життя, була відсутня в Древній Церкві, й зобов'язана своїм виникненням та подальшим поширенням у Британії і на континенті саме ірландському чернецтву. І Гільда Премудрий, і Уїнніау, запропонували таке розуміння особистої сповіді та покаєнних практик, у якому таїнство примирення сприймалося як допомога й підтримка Бога на шляху людини до святості. Разом з тим, якими би близькими не були погляди єпископа Уїнніау до сучасного розуміння сповіді, він звертався переважно до чернечої аудиторії [8, с. 112-113].

Збереглися також відповіді Гільди на листи Уїнніау, де вони обговорюють різні аспекти чернечого образу життя. Будучи ще дияконом, у єпископа Уїнніау виховувався Св. Коламба, а вшанування владики поширилось завдяки його місіонерській діяльності на землях новантів [36, с. 57]. Невірно прочитання початкової літери імені Уїнніау («v» замість «u») спричинило подальшу трансформацію подібного роду – «v» стали читати як «f». У підсумку, в ранньосередньовічних ірландських текстах з'являється дещо адаптоване й спрощене ім'я наставника Коламби – Фінніан [36, с.360]. За припущенням більшості джерелознавців-кельтологів, зокрема Дж. Фрейзера [43, с.77-85], усі три імені – Уїнніау, Фінніан та Нінія вказують на одну й ту саму людину – британського єпископа, який підвизався в Ірландії, а передання про Нінія – апостола південних піктів, є звичайним подвоєнням більш ранніх подій, пов'язаних з проповідництвом Уїнніау та його культом на південно-західному узбережжі Піктавії [8, с. 113].

Однак, говорячи про прийняття християнства південними піктами, не можна залишити поза увагою ще одне важливе джерело, а саме – «Післання до Керетика» Св. Патрика. Святитель звертається до правителя Керетика (якого з VIII ст. було прийнято ототожнювати з керманічем стратклайдських дамноніїв Кередігом), докоряючи йому в тому, що, називаючись християнами, король і люди короля поводять себе подібно розбійникам, а серед їхніх союзників називає піктів, колись охрещених, але залишивших християнську віру. Повідомлення Св. Патрика й дані археології загалом підтверджують версію про сповідання південними піктами християнства вже на початку V ст. [43, с. 86]. З іншого боку, якщо ототожнення Уїнніау та Нініана є вірним, а згадка про здобуття Нініаном освіти в Римі – пізніше нортумбрійське доповнення, то місія Св. Коламби Айонського стає не окремим або навіть «альтернативним» напрямком християнізації піктів, а продовженням і розвитком одного й того самого місіонерсько-проповідницького руху. Св. Коламба, таким чином, продовжував апостольську справу свого наставника Уїнніау [43, с. 86].

Разом з тим, аналіз «Життя Св. Коламби» виокремлює проблему наявності великої хронологічної лакуни. Біографію святителя можна поділити на дві частини: до і після залишення ним батьківщини.



*Мал. 5.* Св. Коламба проповідує серед піктів. Малюнок XIX ст.

прибуття святителя у Британію припадає на 563 р. [10, с. 61].

У «Церковній історії народу англів» Св. Беда Досточтимий, дещо змінивши останню часову межу, пише: «В рік втілення Господнього 563-й, коли [Східною] Римською імперією після Юстиніана почав правити Юстин Молодший, зі Скоттії у Британію явився священник і абат Коламба, який жив справжнім чернечим життям. Він сповістив Слово Боже провінціям північних піктів, котрі відділені від південних крутими та урвистими горами ...Коламба прибув до Британії, коли піктами вже дев'ятий рік правив могутній король Бріді, син Мелхона. Словом і власним прикладом він навернув їх у віру Христову й одержав від них згадуваний острів (*Ії або Айона – Б.Б.*) для влаштування там монастиря. Острів цей невеликий і займає [його] лише п'ять родів, за мірками англів. Наступники Коламби володіють ним і до сьогоднішнього дня, і він сам був похований там у віці 77 років, через 32 роки після того, як прийшов проповідувати в Британію. До того він заснував у Ібернії славетний монастир, що має назву на мові скоттів Дермах; ім'я це перекладається як «поле дубів» та походить від рясноти дубів у тому місці. Учні його

Потрібно констатувати: можливість реконструювати (гіпотетично відтворити) існуючий пробіл відносно інформації про перші 42 роки життя, проведені преподобним на ірландській землі, та до кінця розібратися в інтригуючих обставинах його від'їзду до британських берегів, є мінімальною. Біографічна ремарка Адомнана в другій передмові «Житія» декларує, що Коламба вирушив до Альби, на терени Піктавії, через два роки після битви при Кул Дребні, у віці 42 років, і останні 34 роки свого життя провів там як «мандрівник заради Христа» й проповідник [12, с. 5-6] (*мал. 5*). Серйозних підстав для сумнівів у точності хронології айонської общини немає, а оскільки «Житіє», аналі й традиція календаря називають 9 червня 597 р. датою його смерті,

з обох монастирів заснували багато обителів у Британії та Ібернії, але над усіма ними тримає першість та, де покоїться його тіло» [2, с. 76-77].

«Житіє» Адомнана й «Житіє» XII ст. сходяться на тому, що 7 грудня 520 р. у містечку Гартан північно-західної ірландської провінції Донегал народився хлопчик, якого назвали Крїмтханн (Crimthann), що ірландською означає «лисиця». При охрещенні єпископ Круйтнехан, син Селлаха, назвав немовля Колум Кїлле (Colum Cille). Батьком дитини був Федлімїд, син Ферга, сина Коналла Гулбана, сина короля Нїалла Нойгїаллаха (Нїала Дев'яти Заручників). Мати – Етна – належала до династії королів Лейнстера (південно-східна провінція Ірландії). Отже, новонароджений був наслідним принцом і мав право претендувати на трон Верховного короля Ірландії [10, с. 63-64]. Св. Адомнан, як біограф, описує народження майбутнього просвітителя Шотландії лаконічно: «Святий Коламба народився від знатних батьків – батьком його був Феделмітх, син Фергуса, мати носила ім'я Етна, а батька його латиною можна було назвати «син вівці», ірландською – Мак-Науе» [10, с. 15]. Інший автор – Св. Мура – в IX ст. метафорично зазначав: «Він народився під Гартаном. Його бавили в Цїлл-нік-Неоїні. Син доброти був хрещений у Тулах Дубхглейзі Господу Богу» [29, с. 144].

*(Далі буде)*

**Джерела та література:** 1. Адамнан, преп. Житие Св. Коламбы // Шабанов А. прот. «Голубь Церкви» Святой Коламба Айонский Просветитель Шотландии. – Тверь: Миссия, 2004. – С. 12-55, 82-132, 151-178; 2. Беда Достопочтенный. Церковная история народа англов / Пер В.В. Эрлихмана. – СПб.: Алетейя, 2001. – 363 с.; 3. Гильда Премудрый. О гибели Британии. Фрагменты посланий. Жития Гильды / Пер., вступ. ст., примеч. Н.Ю. Чехонадской. – СПб.: Алетейя, 2003. – 464 с.; 4. Заверова Г. История Шотландии. – М.: Наука, 1987. – 242 с.; 5. Мак-Кензи А. Рождение Шотландии / Пер., науч. ред., вступ. ст. С.В. Иванова. – СПб.: Евразия, 2003. – 336 с.; 6. Мак-Кензи А. Кельтская Шотландия. – М.: Вече, 2008. – 336 с.; 7. Мейендорф И.О. История Церкви и восточно-христианская мистика / Сост. и общ. ред. И.В. Мамаладзе. – М.: Институт ДИДИК, 2000. – 576 с.; 8. Фёдоров С.Е., Паламарчук А.А. Средневековая Шотландия. – СПб.: Дмитрий Буланин, 2014. – 352 с.; 9. Федосов Д.Г. Рождённая в битвах: Шотландия до конца XIV века. – СПб.: Евразия, 2014. – 384 с.; 10. Шабанов А. прот. «Голубь Церкви» Святой Коламба Айонский Просветитель Шотландии. – Тверь: Миссия, 2004. – 364 с.; 11. A Scottish Chronicle Known as Chronicle of Holyrood / Ed. by M. Anderson, A. Anderson. – Edinburgh: Edinburgh Univ. Press, 1938. – 221 p.; 12. Adomnan. Vita Sancti Columbae // Adomnan's Life of Columba / Ed. by A.O. Anderson. – Oxf.: Oxford Univ. Press, 1991. – 614 p.; 13. Amra Choluimb Chille // Iona / Ed. by T.O. Clancy and G. Markus. – Dublin: McGlashan and Gill, 1871. – 85 p.; 14. Annala Connacht: The Annals of Connacht / Ed. by A. Freeman. – Dublin: Dublin Institute for Advanced

Studies, 1944. – 878 p.; **15.** Annals of Innisfallen / Ed. by S. Mac Airt. – Dublin: Dublin Univ. Press, 1977. – 415 p.; **16.** Annals of Tigernach / Ed. by W. Stokes. – P.: Librairie Émile Bouillon, 1895. – 548 p.; **17.** Annals of Ulster / Ed. by S. Mac Airt et al. – Dublin: Dublin Univ. Press, 1983. – 429 p.; **18.** Burns H. Canones Apostolorum et Conciliorum saec. IV, V, VI, VII / Ed. by H.T. Burns. – Berlin: Typis et sumptibus G. Reimeri, 1839. – Vol. 2. – 350 p.; **19.** Chronicle of the Kings of Alba // Anderson M. Kings and Kingship in Early Scotland. – Edinburgh: Edinburgh Univ. Press, 1973. – P. 149-153; **20.** Chronicles of The Picts, Chronicles of the Scots, and Other Early Memorials of Scottish History / Ed. by W.F. Skene. – Edinburgh: General register house, 1867. – 716 p.; **21.** Chronicles of the Picts // Skene W. Chronicles of the Picts, Chronicles of the Scots. – Edinburgh: H.M. General register house, 1867. – P. 194-209; 285-291; **22.** Chronicles of the Scots // Skene W. Chronicles of the Picts, Chronicles of the Scots. – Edinburgh: General register house, 1874. – P. 148-153; 171-177; 295-308; **23.** Easter in Early Church: An Anthology of Jewish and Early Christian Text / Ed. by R. Cantalamessa; transl. by J. Quigley and T. Lienhard. – Collegeville; Minneapolis: Liturgical Press, 1993. – 272 p.; **24.** Life of St. Fechin of Fore // Stokes W. Life of St. Fechin of Fore // Revue Celtic, 1891. – Vol. 12. – P. 318-353; **25.** Stokes W. The Bodkian Amra Choluimb Chille // Revue Celtic, 1899. – Vol. 20. – P. 31-55, 132-183, 248-289, 400-437; **26.** The Life of Bishop Wilfrid / Ed. by B. Colgrave. – Cambr.: Cambridge Univ. Press, 1985. – 197 p.; **27.** The Scottish Chronicle // Hudson T. The Scottish Chronicle // Scottish Review, 1998. – Vol. 77. – P. 12-160; **28.** The Works of St. Patrick / Bieler L. The Works of St. Patrick. – Washington: Newman Press, 1953. – 374 p.; **29.** Todd J.H. The War of the Gaedhil with the Gaill. – L.: Longmans, Green, Reader, Dyer, 1867. – CCVII, 348, 16 p.; **30.** Addleshaw G. The Pastoral Structure of the Celtic Church in Northern Britain. – York: University of York, 1973. – 30 p.; **31.** Anderson A.O., Anderson M.O. Adomnan's Life of Columba. – L.: Irish Texts Society, 1961. – 547 p.; **32.** Barrow G. The Anglo-Norman Era in Scottish History. – Oxf.: Clarendon Press, 1980. – 232 p.; **33.** Best R., Lawlor H. The Martyrology of Tallaght. – L.: Scholarly Publishing Division, 1931. – 272 p.; **34.** Bradley J. Celtic Christianity: Making Myths and Chasing Dreams. – Edinburgh: Edinburgh Univ. Press, 1999. – 288 p.; **35.** Chadwick N.K. The Age of the Saints in Early Celtic Church. – Oxf.: Oxford Univ. Press, 1963. – 166 p.; **36.** Charles-Edwards T.M. Early Christian Ireland. – Cambr.: Cambridge Univ. Press, 2000. – 707 p.; **37.** Clancy T.O. Columba, Adomnan and the cult of the saints in Scotland' // The Innes Review, 1997. – Vol. 48. – P. 1-26; **38.** Clancy T.O. The real St. Ninian' // The Innes Review, 1997. – Vol. 52. – P. 1-28; **39.** Duncan A. Scotland: Making of Kingdom. – Edinburgh: Mercat Press, 1975. – 705 p.; **40.** Etchingham C. Church Organisation in Ireland A.D. 650 to 1000. – Maynooth: Laigin Publications, 1999. – 538 p.; **41.** Farr C. The Book of Kells: Its Function and Audience (British Library Studies in Medieval Culture). – L.: Scholarly Publishing Division, 1998. – 252 p.; **42.** Fraser J. Adomnan, Cummene Ailbe and the Picts // Peritia, 2003-2004. – Vol. 1-18. – P. 183-188; **43.** Fraser J. From Caledonia to Pictland. Scotland to 795. – Edinburgh: Edinburgh Univ. Press, 2009. – 448 p.; **44.** Hardinge L. The Celtic Church in Britain. – L.: TEACH Services, 1995. – 290 p.; **45.** Henderson G. Vision and Image in Early Christian England. – Cambr.: Cambridge Univ. Press, 1999. – 275 p.; **46.** Herbert M. Iona, Kells and Derry:



the History and Hagiography of the Monastic Familia of Columba. – Oxf.: Oxford Univ. Press, 1988. – 318 p.; **47.** Herbert M., Yrian P. Betha Adamnbin: the Irish Life of Adamnbin. – L.: Irish Texts Society, 1988. – 463 p.; **48.** Hudson B. Kings and Church in Early Scotland // The Scottish Historical Review, 1994. – Vol. 73. – № 196. – Part 2. – P. 141-154; **49.** Hugnes K. The Churchin Early Irish Society. – L.: ACLS Humanities, 2011. – 340 p.; **50.** MacDonald A.D.S. Aspects of the monastery and monastic life in Adamnan’s Life of Columba // Peritia, 1984. – Vol. 3. – P. 271-302; **51.** MacQuarrie A. The Saints of Scotland: Essays in Scottish History A.D. 450-1093. – Edinburgh: John Donald, 1997. – 258 p.; **52.** Meehan B. The Book of Kells. – L.: Thames & Hudson, 2012. – 256 p.; **53.** Meehan D. Adamnans De Locis Sanctis. – Dublin: The Dublin Institute, 1983. – 435 p.; **54.** Meek D.E. The Quest for Celtic Christianity. – Edinburgh: Handsel Press, 2000. – 288 p.; **55.** Nicholson R. Scotland: The Later Middle Ages. – Edinburgh: Mercat Press, 1974. – 712 p.; **56.** O’Beirme Crowe J. The Amra Cholium Chillu of Dallan Forgaill. – Dublin: McGlashan and Gill, 1871. – 216 p.; **57.** O’Loughlin T. Celtic Theology. – L.: Bloomsbury Academic, 2000. – 254 p.; **58.** Oram R. The Lordship of Galloway. – Edinburgh: Edinburgh Univ. Press, 2000. – 381 p.; **59.** Sharpe R. Adomnan of Iona: Life of St. Columba. – L.: Penguin Classics, 1995. – 406 p.; **60.** Smyth A. Warlords and Holy Men: Scotland A.D. 80-1000. – Edinburgh: Edinburgh Univ. Press, 1989. – 288 p.; **61.** Stevenson J.B. «Altus Prosator» // Celtica, 1999. – Vol. 23. – P. 326-368; **62.** Stringer R. Periphery and Core in Thirteenth Century Scotland: Alan, Son of Roland, Lord Galloway and Constable of Scotland // Medieval Scotland: Crown, Lordship and Community / Ed. by A. Grant and K. Stringer. – Edinburgh: Edinburgh Univ. Press, 1993. – P. 82-113; **63.** Thomas Ch. Christianity in Roman Britain to A.D. 500. – Berkley; Los Angeles: University of California Press, 1981. – 408 p.; **64.** Thomson E.A. The Origin of Christianity in Scotland // The Scottish Historical Review, 1958. – Vol. 37. – P. 17-22; **65.** Wormald P. The Age of Bede and Aethelbald // The Anglo-Saxons / Ed. by J. Campbell. – L.: Penquin books, 1991. – 443 p.

УДК [94(497.2):623.4],„08”

*Віталій КАЛІНІЧЕНКО*

### **КОМПЛЕКС ОЗБРОЄННЯ ДУНАЙСЬКИХ БОЛГАР ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ІХ ст.: ХАЗАРСЬКИЙ СЛІД**

*Стаття присвячена комплексному аналізу озброєння дунайських болгар в період першої половини ІХ ст. На основі писемних та археологічних джерел характеризуються болгарсько-хазарські відносини і простежуються взаємовпливи в предметах озброєння дальнього та ближнього бою. Автором встановлено, що болгарська мілітарна культура, починаючи з VIII ст., відігравала важливу роль у військовій справі Хазарського каганату. З початку ІХ ст. прослідковуються нові тенденції у формуванні кочівницької мілітарної культури дунайських болгар, що було пов’язано з Громадянською війною в Хазарському каганаті та переселенням хазар та болгар з Подніпров’я й Причорномор’я на територію Першої Болгарської держави і далі на захід.*

**Ключові слова:** Перша Болгарська держава, Хазарський каганат, військова справа, мілітарна культура, предмети озброєння.